

NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMAS TAIKANT SU
LAISVĖS ATĖMIMU NESUSIJUSIAS BAUSMES

Doktorantė Marta Gavrilovienė

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedra
Ateities g. 20, LT-2057 Vilnius
Telefonas 271 45 84
Elektroninis paštas m.gavriloviene@vrpi.lt*

Pateikta 2006 m. balandžio 3 d., parengta spausdinti 2006 m. gegužės 29 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas žalos atlyginimo veiksmingumas taikant ir vykdant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu. Todėl pirmiausia stengiamasi pagrįsti žalos atlyginimo vertybinę orientaciją baudžiamosios justicijoje. Analizuojamos įstatymo nuostatos dėl žalos atlyginimo reikalavimų, keliamų nuteistiesiems taikant su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes. Straipsnyje bandoma įvertinti bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taikymui ir vykdymui keliamų įstatymo reikalavimų įtaką žalos atlyginimo statistikos rodikliams. Siekiama nustatyti, koks egzistuoja priežastinis ryšys tarp įstatymo reikalavimų, keliamų bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taikymui ir vykdymui imperatyvumo ir žalos atlyginimo veiksmingumo. Analizuojama teismų praktika ir jos įtaką žalos atlyginimo veiksmingumui taikant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu.

Pagrindinės sąvokos: nusikalstama veika padaryta žala, žalos atlyginimas, kriminalinė bausmė, bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, alternatyvios laisvės atėmimui sankcijos, veiksmingumas.

IVADAS

Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas yra aktualus baudžiamosios teisingumo įgyvendinimo aspektas. Nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo pirmiausia teisingumą suvokia kaip patirtos žalos atlyginimą ar kompensavimą, jei tai yra įmanoma. Todėl žalos atlyginimo numatymas įstatymu yra svarbus veiksnys vykdant teisingumą nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos asmens atžvilgiu. Žalos atlyginimas nukentėjusiam asmeniui svarbus kaip žmogaus teisių saugos užtikrinimas. Šiuo požiūriu svarbu įvertinti baudžiamosios teisės nuostatų ir teismų praktikos įtaką žalos atlyginimo veiksmingumui.

1. ŽALOS ATLYGINIMO SĄVOKŲ ĮVAIROVĖ IR JŲ TEISINĖ REIKŠMĖ

Nagrinėjant žalos atlyginimo veiksmingumo klausimą taikant alternatyvias laisvės atėmimui bausmes, svarbu nustatyti vartojamų socialiai žalingų padarinių sąvokų prasmę. Teisinėje literatūroje vartojamos mate-

rialinės, moralinės, turtinės, neturtinės, asmeninės, fizinės žalos sąvokos.

Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse žala apibrėžiama kaip asmens turto netekimas arba sužalojimas, turėtos išlaidos (tiesioginiai nuostoliai), taip pat negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Piniginė žalos išraiška yra nuostoliai [6, 6.249 str. 1 d.]. Ši sąvoka iš esmės apibūdina turtinio pobūdžio žalą. Greta turtinės žalos panašia prasme dažnai yra vartojama materialinės žalos sąvoka.

Materialinė žala – tai pasekmės, susijusios su poveikiu nuosavybės objektams [7, p. 88]. Šiuo metu teisės aktuose plačiai vartojama turtinės žalos sąvoka yra platesnė negu materialinės žalos sąvoka. Turtinė žala apima ne tik poveikį nuosavybės objektams, bet ir turtiniams santykiams ir interesams apskritai, kurie konkrečiu momentu gali ir neturėti materialios vertybinės išraiškos.

Sunaikinus žmogaus turtą padaroma ne tik turtinė žala – nukentėjusysis patiria ir didesnę ar mažesnę dvasinę traumą. Sužalojus asmens sveikatą ar atėmus gyvybę padaroma ne tik turtinė žala. Dažnai turtinė žala su-

kelia didelių ir sunkių padarinių – dvasinių išgyvenimų ir fizinių kančių. Šie psichologiniai, psichiniai ir fiziniai neigiami padariniai asmeniui įeina į neturtinės žalos sąvokos sampratą. Neturtinė žala yra suprantama kaip asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais [6, 6. 250 str. 1 d].

Kaip neturtinės žalos sinonimas dažnai vartojama moralinės žalos sąvoka. Tačiau moralinės žalos sąvoka laikytina nepriimtina. Pirmia, todėl, kad „moralė“ yra filosofijos kategorija. Ji, būdama vienas iš žmogaus elgesio ir savikontrolės reguliatorių, reiškia visumą požiūrių į tai, kas gera ir bloga, teisinga ir neteisinga, dora ir nedora. Pažeidus teisę pakenkiama ne pačiai moralei, o konkrečiai moralinei ir teisinei vertybei – žmogaus garbei, orumui, laisvei ir kt. [8, p. 3].

Be turtinės ir neturtinės žalos sampratos, dar pasitaiko ir „asmeninės žalos“ ar „fizinės žalos“ sąvoka. Ji vartojama norint pabrėžti, kad žala padaryta ne turtui, o asmeniui, jo gyvybei, sveikatai ar dvasinei būsenai. Baudžiamojoje justicijoje vartojama fizinės žalos sąvoka suprantama kaip pasekmės, susijusios su kūno sužalojimais ar gyvybės atėmimu [6, p. 88]. Tokia žala, viena vertus, yra materialinė, nes padaryta žmogaus kūnui ar kūno daliai, antra vertus – nematerialinė, t. y. pažeidusi jo dvasinę būseną. Asmeninę fizinę žalą nesunkiai galima išreikšti pinigais. Pavyzdžiui, sužalojus sveikatą, asmuo praranda dalį ar visą savo darbo užmokestį, turi gydomosi išlaidų ir t. t. Tačiau fizinė žala kartu visada reiškia, kad asmuo, be fizinės negalios, patiria ir dvasinį skausmą, išgyvenimų, kurių, deja, pinigais tiksliai įvertinti neįmanoma. Taigi neturtinė žala yra asmeninės žalos rūšis, pasireiškianti neturtinio pobūdžio paradimais dėl pakenkimo asmeninėms neturtinėms vertybėms arba dėl neteisėto fizinio poveikio asmens kūnui [8, p. 3].

Todėl kalbant apie nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą jos apibūdinimui iš esmės pakanka turtinės ir neturtinės žalos sąvokų.

2. TEORINIS POŽIŪRIS Į NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMĄ

Žmogaus asmens, jo laisvės, privataus gyvenimo, nuosavybės, būsto ir kitų teisių ir teisėtų interesų apsauga yra deklaruojama Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir saugoma visos teisės sistemos. Jei šioms žmogaus vertybėms nusikalstama veika yra padaroma žala, tai Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 str. nustato, kad ši žala privalo būti atlyginta vadovaujantis įstatymu [1].

Baudžiamoji justicija savo ruožtu taip pat yra įpareigota vykdyti teisingumą orientuojantis į žalos atlyginimą kaip prioritetinę vertybę. Dažniausia asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, yra skiriama bausmė. Nuteistasis atlieka bausmę, kuri lyg ir preziuruoja jo atsiskaitymą valstybei ir visuomenei. Tačiau kriminalinė bausmė yra nepakankama, kad visiškai atlygintų ar kompensuotų konkrečiam nukentėjusiajam nusikalstama veika padarytą žalą. Nusikalstamą veiką padariusio as-

mens nubaudimas kriminaline bausme savaime nesugrąžina pažeistiems socialiniams santykiams teisių ir pareigų pusiausvyros. Todėl nuteistajam paskirta bausmė turi apimti ne tik poveikį nuteistajam, bet ir priemones, skatinančias nuteistąjį atsiskaityti su nukentėjusiuoju už padarytą jam žalą.

Teikiant prioritetą tik kaltininko nubaudimui, o ne nukentėjusiojo žalai atlyginti, bausmė praranda ne tik ekonominio naudingumo, bet ir teisingumo reikšmę ir tampa savitiksle priemone, neturinčia pozityvios socialinės reikšmės.

Žalos atlyginimo svarba kaip teisingumo įgyvendinimo forma siekia istorines teises ir filosofines šio klausimo ištakas ir išlieka aktuali iki šių dienų. Žymus vokiečių filosofas G. W. F. Hegelis savo veikale rašė: „Pažeidimas, apimantis tik išorinę esatį arba valdymą, yra blogis, žala kokiai nors nuosavybės arba turto rūšiai; pažeidimo kaip žalos padarymo panaikinimas yra civilinė satisfakcija kaip kompensacija tiek, kiek tai apskritai įmanoma.

Jau šiame satisfakcijos aspekte, jeigu padaryta žala yra sunaikinimas ir apskritai neatkuriama, vietoj kokybinio specifinio žalos pobūdžio turi išlikti visuotinis jos pobūdis, kaip vertybė“ [2, p. 168].

R. A. Posneris Aristotelio pataisomojo teisingumo koncepcijos interpretacijoje teigia, kad nesugebėjimas atlyginti žalos, kuri turi būti atlyginta, laikomas nesugebėjimu užtikrinti teisingumo vykdymo [3, p. 270].

Teisingumo įgyvendinimas reikalauja, kad nusikalstama veika padaryta žala būtų atlyginta. Jei nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas yra įmanomas, tai sankcija ir jos realizavimo mechanizmas turi užtikrinti tokią galimybę. Šiuo aspektu svarbi yra ne tik įstatymų prielaida gauti kompensaciją už patirtą žalą, bet ir veiksmingas teisinis žalos atlyginimo mechanizmas. Svarbu, kokie įstatymai ir koks juridinis mechanizmas garantuoja šios žalos atlyginimą. Todėl itin aktuali faktinė Konstitucijos garantuojamos teisės į padarytos žalos atlyginimą realybė. Šiai nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos teisei užtikrinti taikomi keli teisiniai sprendimo variantai. Pirmiausia, jei padaryta netyčinė ar nesunki tyčinė nusikalstama veika, prioritetas yra skiriamas žalos atlyginimui, o ne kaltininko nubaudimui ir izoliavimui. Antra, kriminalinė bausmė įgyja prioritetinę reikšmę tuomet, kai padaroma sunki nusikalstama veika ir vien tik žalos atlyginimas yra nepakankamas pažeistų vertybių pusiausvyrai atkurti. Tačiau kai tokiais atvejais nusikaltimą padariusiam asmeniui skiriama kriminalinė bausmė, ji turi ne tik daryti poveikį nuteistojo asmeniui, bet ir skatinti jį atlyginti padarytą žalą. Ir trečia, tai situacija, kai valstybė užima aktyvią socialinę poziciją ir garantuoja dėl smurtinių nusikaltimų padarytos žalos kompensavimą. Tokią galimybę Lietuvoje nuo 2005 m. liepos 14 d. numato Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. Šiame įstatyme numatytais atvejais valstybė kompensuoja dėl smurtinių nusikaltimų padarytą turtinę ir (ar) neturtinę žalą, kai dėl smurtinio nusikaltimo padaryta žala yra neatlyginta. Žalos kompensavimas neatleidžia

už žalos atlyginimą atsakingo asmens nuo pareigos atlyginti likusią žalą [4].

Principinės dėl nusikaltimo padarytos žalos atlyginimo nukentėjusiajam nuostatos yra deklaruojamos ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1985 m. birželio 28 d. rekomendacijoje Nr. R (85) 11 „Dėl nukentėjusiojo teisinės padėties baudžiamojoje teisėje ir procese“ [5]. Rekomendacijos nuostatos orientuotos į šiuos vertybinius prioritetus:

1. nukentėjusiajam dėl nusikaltimo padarytos žalos pobūdžio ir dydžio nustatymą;
2. žalos atlyginimo įtraukimo į bausmės turinį būtinybę ir žalos atlyginimo realizavimo prioritetą kitų baudų atžvilgiu;
3. įpareigojimo atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą reikšmingumą, teismui skiriant bausmės vykdymo atidėjimą ar lygtinį nuteisimą arba kitokius įpareigojimus.

Žalos atlyginimas kalbant apie sankciją yra ne tik socialiai teisingas, bet ir ekonomiškai naudingas. Ekonominį naudingumą pirmiausia lemia galimybė atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą taikant alternatyvias laisvės atėmimui sankcijas. Atlyginta žala atkuria kaltininko ir nukentėjusiojo interesų pusiausvyrą, buvusią prieš padarant nusikalstamą veiką: 1) panaikina neteisėtą kaltininko ekonominį pranašumą nukentėjusiojo atžvilgiu arba 2) tiesiog atkuria nukentėjusiojo pablogėjusį statusą ar 3) bent kompensuoja šį pablogėjimą. Atlikimas bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, nereikalauja didelių valstybės lėšų, skiriamų nuteistųjų išlaidymui įkalinimo įstaigose.

Tačiau ekonominis naudingumas ir socialinis tikslumas negali būti vieninteliai ir pagrindiniai kriterijai taikant bausmę už nusikalstamą veiką, kurios padarinys yra žala. Todėl ekonominis ar socialinis kaltininko negebėjimas atlyginti dėl nusikaltimo padarytos žalos taikant alternatyvias laisvės atėmimui sankcijas negali būti ekonominiais kriterijais pateisinama aplinkybė, atleidžianti tokį asmenį nuo griežtesnės – laisvės atėmimo bausmės. Taip būtų pasiektas ne ekonominis bausmės naudingumas, o teisingumo devalvavimas.

Analizuojant šiuo metu Lietuvoje galiojančią bausmių sistemą akivaizdu, kad didžiausios galimybės atlyginti nukentėjusiajam dėl nusikaltimo padarytą žalą yra skiriant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu. Teismas, skirdamas bausmę už baudžiamąjį nusikaltimą, nesunkų tyčinį ar neatsargų nusikaltimą, turi pakankamas juridines galimybes parinkti nuteistajam bausmę, nesusijusią su laisvės atėmimu. Todėl svarbu įvertinti šių bausmių teisinių priemonių faktinį veiksmingumą nukentėjusiajam nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo aspektu.

Norint tai padaryti svarbu nustatyti, kokios šiuo metu egzistuoja juridinės priemonės nukentėjusiojo teisės į dėl nusikaltimo padarytos žalos atlyginimą taikant alternatyvias laisvės atėmimui bausmes, ar jos yra pakankamos nukentėjusiojo teisei garantuoti ir kuo jos galėtų būti papildytos, kad būtų veiksmingos.

3. ŽALOS ATLYGINIMO REGLAMENTAVIMAS ĮSTATYMU: VEIKSMINGUMO GALIMYBIŲ IR KLIŪČIŲ PRIELAIDA

Teoriškai pagrįsta žalos atlyginimo prioritetinga vertybė teisės sistemoje turi turėti juridinę galią. Tam reikia, kad baudžiamosios teisės normos sudarytų darniai veikiančią ir funkcionalų žalos atlyginimo užtikrinimo mechanizmą. Siekiant nustatyti ir įvertinti žalos atlyginimo veiksmingumą bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, aspektu, tikslinga taikyti lyginamąją analizę. Gauti ir su statistine informacija palyginti duomenys leis daryti konkretesnes išvadas apie žalos atlyginimą taikant skirtingas baudžiamosios atsakomybės priemones ir tiksliau įvertinti žalos atlyginimo veiksmingumą ir galimybes taikant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu. Todėl toliau žalos atlyginimo reglamentavimas įstatymu bus nagrinėjamas lyginant jį bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, ir lygtinio paleidimo aspektu dešimties metų laikotarpiu.

Požiūris į žalos atlyginimą, taikant alternatyvias laisvės atėmimui bausmes (bausmės vykdymo atidėjimą, o nuo 2003 m. gegužės 1 d. ir laisvės apribojimą), taip pat lygtinį paleidimą (nuo 2003 m. gegužės 1 d. ir lygtinį atleidimą) kito. Šių baudžiamosios atsakomybės formų taikymo ir įgyvendinimo baudžiamojo įstatymo reikalavimai buvo ir griežtinami, ir švelninami.

Palyginus dešimties metų laikotarpio baudžiamojo įstatymo nuostatas akivaizdu, kad buvo keliami skirtingo griežtumo bausmės vykdymo atidėjimo taikymo ir jo vykdymo reikalavimai. Nuo 1995 m. sausio 1 d. (Žin., 1994, Nr. 60–1182, Žin., 1995, Nr. 55–1358, Žin. 1996 Nr. 92–2142) iki 1998 m. liepos 29 d. (Žin. 1998, Nr. 67–1937) teismas, taikydamas bausmės vykdymo atidėjimą, turėjo įvertinti: 1) padaryto nusikaltimo pobūdį ir sunkumą ir 2) tikimybę pasiekti bausmės tikslus be realaus bausmės atlikimo. Atidėdamas paskirtos bausmės vykdymą, teismas galėjo paskirti nuteistajam vieną ar kelis iš įstatyme numatytų įpareigojimų. Teismas, skirdamas įpareigojimus, nebuvo saistomas jokių privalomų reikalavimų įpareigoti nuteistąjį atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą. Spręsdamas nuteistojo atleidimo nuo nuosprendžio paskirtos bausmės klausimus, teismas, nustatęs, kad nuteistasis bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu neatlygino žalos dėl pateisinamų priežasčių, galėjo atleisti jį nuo bausmės [9, p. 93–95].

Bausmės vykdymo atidėjimo taikymo ir įgyvendinimo reikalavimai sugriežtinti Lietuvos Respublikos 1998 m. liepos 2 d. įstatymo Nr. VIII-849 redakcija (Žin. 1998, Nr. 67–1937). Nuo 1998 m. liepos 29 d. bausmės vykdymo atidėjimas galėjo būti taikomas įvertinus: 1) padaryto nusikaltimo pobūdį ir sunkumą; 2) tikimybę, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo ir 3) nustačius, kad nuteistasis atlygino bent 1/3 dėl nusikaltimo padarytos žalos. Ši bausmės vykdymo atidėjimo straipsnio redakcija taip pat įtvirtino, kad atidėdamas paskirtos bausmės vykdymą, teismas visais atvejais įpareigoja nuteistąjį per nustatytą laikotarpį atlyginti likusią neatlygintą dėl nusikaltimo padarytą žalą tuo atveju, kai dėl nusikaltimo buvo pada-

ryta žala. Bausmės vykdymo atidėjimas besąlygiškai panaikinamas, jei nuteistasis neatlygina dėl nusikaltimo padarytos žalos. Ši įstatymo redakcija nenumatė išlygų, kurioms esant nuteistasis, neatlyginęs žalos, galėjo būti atleistas nuo bausmės.

Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas apibendrinęs teismų praktiką, taikant bausmės vykdymo atidėjimą, savo išaiškinimu susiaurino žalos atlyginimo ribas, kurioms taikomos baudžiamosios justicijos garantijos. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senatas, apsvarstęs Lietuvos Respublikos teismų praktiką baudžiamosiose bylose taikant paskirtų bausmių vykdymo atidėjimą, nustatė, kad teismai dažnai klydo nustatydami dėl nusikaltimo padarytos žalos dydį ir atlygintą jos dalį – neskyrė žalos, tiesiogiai susijusios su kaltininko nusikalstama veika, ir nuostolių, tiesiogiai nesusijusių su ja. Šios klaidos trukdė teismams įvertinti bausmės vykdymo atidėjimo numatytas sąlygas ir taikyti paskirtos bausmės vykdymo atidėjimą [10, p. 271].

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas iškėlė dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos nustatymo baudžiamojame byloje problemą ir diferencijavo dėl nusikaltimo padarytą žalą nuo netiesiogiai iš nusikalstamos veikos kilusių pasekmių, turinčių piniginę išraišką ir vertintiną kaip nuostoliai.

Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimą, nustatydamas dėl nusikaltimo padarytos ir atlygintinos žalos dydį, teismas atsižvelgia tik į tiesiogiai iš nusikalstamos veikos kilusią turtinę žalą. Jeigu teismas nustato, kad kaltininko padaryti nuostoliai tiesiogiai nesusiję su jo nusikalstama veika (ligonių kasos išlaidos dėl nukentėjusiojo gydymo, socialinio draudimo išlaidos dėl nukentėjusiojo nedarbingumo ir pan.), tai jie atlyginami remiantis civilinės teisės normomis. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino teismams dėl nusikaltimo padarytos žalos ir nuostolių sąvokas:

1. Žala yra turtinės, fizinės ar moralinės nusikaltimo pasekmės, tiesiogiai kilusios iš nusikalstamos kaltininko veikos.
2. Nuostoliai yra žala ir kitos dėl nusikaltimo sukeltos turtinės pasekmės (ligonių kasos išlaidos nukentėjusiajam gydyti, socialinio draudimo išlaidos dėl nukentėjusiojo nedarbingumo ir kt.) [10, p. 280].

Todėl teismai sprenddami, ar yra įstatymo reikalaujamos sąlygos atidėti paskirtos bausmės vykdymą, turi atsižvelgti tik į tą žalą, kurią sudaro turtinės nusikaltimo pasekmės, ir tik į žalą, tiesiogiai kilusią iš kaltininko nusikalstamos veikos. Taigi teismas visuomet turi nustatyti tiesioginį priežastinį ryšį tarp nusikalstamos veikos ir pasekmių (atsiradusios žalos).

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas apibendrinęs teismų praktiką konstatavo, kad teismai paprastai teisingai nustatydavo dėl nusikaltimo padarytą žalą ir atlygintą jos dalį, ir 2000 m. birželio 16 d. nutarime pateikė teismų praktikos pavyzdį, kai buvo tinkamai išspręstas dėl nusikaltimo padarytos žalos nustatymo klausimas.

Kaišiadorių apylinkės teismas 1999 m. balandžio 26 d. nuosprendžiu S. Butvilą nuteisė už nusikaltimo, numatyto BK 225 str. 2 d., padarymą dvejų metų šešių

mėnesių laisvės atėmimu, pritaikė jam BK 47¹ str. ir bausmės vykdymą atidėjo dvejims metams, paskirdamas teismo įpareigojimus. Teismas taip pat iš nuteistojo priteisė 912 Lt civilinį ieškinį ligonių kasai už nukentėjusiojo gydymą.

Nuosprendį apeliacine tvarka apskundė prokuroras, ginčydamas paskirtos bausmės vykdymo atidėjimą, nes nuteistasis neatlygino net 1/3 dalies ligonių kasos išlaidų už nukentėjusiojo gydymą.

Kauno apygardos teismas, išnagrinėjęs bylą apeliacine tvarka, 1999 m. rugpjūčio 11 d. nutartimi prokuroro apeliacinį skundą atmetė. Teismas nurodė, kad ligonių kasos išlaidos gydant nukentėjusį yra nuostoliai, ir jie priteistini iš nuteistojo. Tačiau ligonių kasos išlaidos nesaistomos tiesioginiu priežastiniu ryšiu su nuteistojo padaryta baudžiamąja veika, todėl neatlyginti nuostoliai nekliudė apylinkės teismui pritaikyti 47¹ str. ir atidėti paskirtos bausmės vykdymą [10, p. 281].

Pagal šį Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimą, tik tiesiogiai iš nusikalstamos veikos kilusios žalos atlyginimui užtikrinti taikomos baudžiamosios teisės priemonės. Žala, kuri su nusikalstama veika susijusi netiesioginiu priežastiniu ryšiu, turi būti atlyginama remiantis civilinės teisės normomis. Iš nusikalstamos veikos kilusiai žalai atlyginti, priklausomai nuo jos priežastinio ryšio su nusikalstama veika pobūdžio, taikomos skirtingo veiksmingumo užtikrinimo priemonės. Žalos atlyginimas pagal civilinės teisės normas yra garantuojamas tik nuteistojo turtu, o pagal baudžiamosios teisės normas – nuteistojo turtu, o jo nesant – ir laisve.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs naujas Baudžiamasis kodeksas vėl sušvelnino bausmės vykdymo atidėjimo dėl nusikaltimo padarytos žalos atlyginimo sąlygas. Taikant bausmės vykdymo atidėjimą jos siejamos: 1) su padarytos nusikalstamos veikos pobūdžiu ir sunkumu; 2) tikimybe, kad bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Bausmės vykdymo atidėjimo taikymui žalos ar jos dalies atlyginimas yra neprivalomas ir neturi teisinės reikšmės. Atidėdamas bausmės vykdymą teismas savo nuožiūra sprendžia dėl įpareigojimų rūšies ir kiekio skyrimo. Pagal LR BK 75 str. 2 d. teismas, atidėdamas bausmės vykdymą, gali skirti nuteistajam įpareigojimą: „atlyginti arba pašalinti nusikaltimu padarytą turtinę žalą“. Ši nauja įpareigojimo formuluoatė sudarė didesnes galimybes nuteistajam atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą, nes ji gali būti ne tik atlyginta pinigais, bet ir pašalinta jo darbu. Tokia teorinė galimybė yra reikšminga, kadangi sudaro prielaidas nuteistajam pašalinti savo darbu dėl nusikaltimo padarytą žalą, kai šio įpareigojimo įvykdymą piniginiu ekvivalentu riboja jo ekonominės galimybės.

Šis Baudžiamasis kodeksas įtvirtino galimybę asmenims, padariusiems baudžiamuosius nusižengimus, skirti laisvės apribojimo bausmę. Laisvės apribojimo bausmė atliekama visuomenėje, todėl asmuo, kuriam teismas skyrė tokią bausmę, turi galimybę atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Pagal LR BK 48 str. laisvės apribojimo bausmė skiriama Baudžiamojo kodekso specialiojoje dalyje numatytais atvejais. Skirdamas šią bausmę pagal LR BK 48 str. teismas turi diskre-

cijos teisę savo nuožiūra įpareigoti ar ne nusikalstama veika padariusį asmenį atlyginti padarytą turtinę žalą. Taip pat teismas savo nuožiūra sprendžia dėl įpareigojimu nubautas asmuo gali būti įpareigotas atlyginti visą turtinę žalą ar jos dalį, taip pat jis gali būti įpareigotas tokią žalą pašalinti savo darbu. LR BK 48 str. 9 dalyje numatyta, kad jei asmuo, kuriam skirta laisvės apribojimo bausmė, dėl objektyvių priežasčių negali įvykdyti nustatytų įpareigojimų, tai teismas gali asmenį atleisti nuo laisvės apribojimo bausmės paskirdamas baudžiamojo poveikio priemonę. Jei asmuo, kuriam skirta laisvės apribojimo bausmė, vengia ją atlikti ir dėl to neatlygina žalos, ši bausmė jam keičiama areštu [11, 48 str. 10 d.].

Pagal šiuo metu galiojančio LR BK nuostatas, baudžiamoji justicija garantuoja tik turtinės žalos atlyginimą. Neturtinė žala atlyginama remiantis civilinės teisės normomis. Todėl neturtinės žalos atlyginimas užtikrinamas tik nusikalstama veika padariusio asmens turimu turtu, o šio turto neturėdamas jis nerizikuoja kitos savo vertybės – laisvės – praradimu.

Tokia žalos atlyginimo diferenciacija neturi loginio sisteminio pagrindimo.

LR baudžiamojo proceso kodekso 28 str. numato, kad nukentėjusiuoju pripažįstamas asmuo, kuriam nusikalstama veika padaryta fizinės, turtinės ar moralinės žalos. LR baudžiamojo proceso kodekso 109 str. įtvirtinta, kad asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės ar neturtinės žalos, turi teisę baudžiamojoje byloje pareikšti kaltinamajam arba už kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį. Teismas jį nagrinėja kartu su baudžiamąja byla. LR civiliniame kodekse numatyta, kad neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo [6,6.250 str. 2 d.]. Taigi asmuo, kuriam nusikalstama veika yra padaryta turtinė ir neturtinė žala, yra pripažįstamas nukentėjusiuoju baudžiamojoje byloje. Tačiau teismas, išnagrinėjęs šią bylą ir nustatęs nusikalstama veika padarytos turtinės ir neturtinės žalos dydį, skirdamas bausmę, nesusiėjusią su laisvės atėmimu, gali įpareigoti nuteistą atlyginti tik turtinę žalą. Neturtinė žala turės būti atlyginta pagal civilinės teisės reikalavimus, kurie yra ne tokie griežti nusikalstama veika padariusio asmens atžvilgiu. Išeitu, kad dėl nusikalstamos veikos atsiradusi žala atlyginama pagal skirtingų teisės šakų reikalavimus. Nors atsiradusios žalos, nepriklausomai nuo jos pobūdžio (turtinė ar neturtinė), priežastis yra ta pati – nusikalstama veika.

Lygtinio paleidimo taikymas per dešimtmetį žalos atlyginimo aspektu taip pat buvo koreguojamas – ir griežtinamas, ir švelninamas. Nuo 1995 m. sausio 1 d. iki 1999 m. sausio 6 d. galiojusi lygtinio paleidimo redakcija LR BK 54² str. jokių lygtinio paleidimo sąlygų nesiejo su žalos atlyginimu. Lygtinis paleidimas buvo taikomas asmenims ir visiškai neatlyginusiems žalos, be to, ir lygtinio paleidimo laikotarpiu nuteistasis nebuvo įpareigojamas atlyginti dėl nusikaltimo padarytos žalos. Žala iš šių asmenų buvo išieškoma remiantis civilinės teisės normomis, t. y. jos atlyginimo garantija buvo tik

nuteistojo turimas turtas; jo neturėdamas nuteistasis nerizikavo prarasti savo laisvę.

Lietuvos Respublikos 1998 m. gruodžio 22 d. įstatymo Nr. VIII-995 redakcija, įsigaliojusi nuo 1999. m. sausio 6 d. (Žin. 1999. Nr.1-2), sugriežtino LR BK 54² str. taikymo sąlygas. Nuo šiol lygtinis paleidimas netaikomas asmenims, neatlyginusiems bent pusės dėl nusikaltimo padarytos materialinės žalos (jei dėl nusikaltimo buvo padaryta tokia žala). Ši straipsnio redakcija nustatė, kad teismas, lygtinai paleisdamas asmenį iš laisvės atėmimo vietos, įpareigoja jį per neatliktos bausmės dalies laiką atlyginti likusią dėl nusikaltimo padarytos materialinės žalos dalį (jei dėl nusikaltimo buvo padaryta materialinė žala). Nuteistasis lygtinio paleidimo laikotarpiu neatlyginęs likusios dėl nusikaltimo padarytos materialinės žalos dalies, pagal teismo nutartį siunčiamas atlikti likusią laisvės atėmimo bausmės dalį [9, p. 119–120]. Nuo 1999 m. taikant lygtinį paleidimą, žalos atlyginimui įstatymas suteikė ypatingą svarbą.

Tačiau jau 2002 m. liepos 4 d. įstatymo Nr. IV-800 redakcija (Žin. 2002. Nr. 73-3098) panaikino draudimą taikyti lygtinį paleidimą pagal LR BK 54² str. asmenims, neatlyginusiems bent dalies dėl nusikaltimo padarytos turtinės žalos. Lygtinai paleistieji lygtinio paleidimo laikotarpiu privalėjo atlyginti žalą remiantis civilinės teisės normomis.

Nuo 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, gali būti lygtinai paleisti nesibaigus bausmės terminui į laisvę pagal LR BK 77 str. arba pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (LR BVK) 157 str.

Lygtinio paleidimo sąlygos pagal LR BVK 157 str. siejamos su: 1) padarytos nusikalstamos veikos sunkumu ir pobūdžiu; 2) atitinkamai padarytam nusikaltimui atliktos laisvės atėmimo bausmės dalimi; 3) elgesiu bausmės atlikimo metu. Taikant lygtinį paleidimą neturi įtakos dėl nusikaltimo padarytos žalos atlyginimas. Nuteistasis, neatlyginęs net ir dalies dėl nusikaltimo padarytos žalos, esant kitoms įstatyme numatytioms sąlygoms, gali būti lygtinai paleidžiamas iš laisvės atėmimo vietos. Nuteistą lygtinai paleidus iš laisvės atėmimo vietos pagal LR BVK 157 str., žalos atlyginimo nukentėjusiajam klausimai sprendžiami remiantis civilinės teisės normomis.

Pagal LR BK 77 str. lygtinai atleidžiami nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą gali būti asmenys, kurie be privalomai atliktos laisvės atėmimo bausmės dalies visiškai atlygino dėl nusikaltimo padarytą turtinę žalą arba iš dalies ją atlygino ar pašalino ir įsipareigojo per neatliktos bausmės laiką visiškai ją atlyginti ar pašalinti. Asmuo lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, be pateisinamų priežasčių neatlyginęs žalos, teismo sprendimu gali būti grąžintas į patalpos įstaigą atlikti likusią bausmės dalį.

Taigi ir lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą yra siejamas tik su turtinės žalos atlyginimu. Neturtinė dėl nusikaltimo padaryta žala atlyginama remiantis civilinės teisės normomis. Turtinei žalai atlyginti bus taikytinos civilinės teisės normos, jei

nuteistasis per neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies laiką neatlygins ar nepašalins dėl nusikaltimo padarytos turtinės žalos ir teismas pripažins, kad ši žala nukentėjusiajam nebuvo atlyginta dėl pateisinamų priežasčių.

Dauguma nuteistųjų, išėjusių iš laisvės atėmimo vietų lygtinai prieš terminą, yra paleisti pagal LR BVK 157 str. Todėl didžiąjai daliai nuteistųjų, neatlyginusių dėl nusikaltimo padarytos žalos, yra taikomi civilinės teisės normų reikalavimai. Šiuo požiūriu baudžiamoji justicija neišnaudoja visų turimų teisinių priemonių, skatinančių nuteistąjį imtis iniciatyvos atlyginti dėl nusikaltimo padarytos žalos. Tuo tarpu 2005 m. liepos 14 d. įsigaliojęs Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas reglamentuoja smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturinės žalos atlyginimo tvarką. Šiuo įstatymu valstybė išpareigoja kompensuoti dėl smurtinių nusikaltimų padarytą žalą. Toks žalos, atsiradusios iš nusikalstamos veikos, atlyginimo mechanizmas negali būti vertinamas kaip veiksmingas, nes, neišnaudojęs visų galimų teisinių priemonių, skatinančių nuteistąjį atlyginti padarytą žalą, išpareigoja valstybę kompensuoti dėl smurtinių nusikaltimų padarytą žalą.

Baudžiamieji įstatymai žalos atlyginimo užtikrinimo požiūriu įtvirtina silpnos poveikio nuteistojo motyvaciją skatinančių ir todėl mažesnio veiksmingumo priemonių sistemą. Žalos atlyginimo užtikrinimas labiau priklauso nuo nuteistojo geranoriškumo ir ekonominio pajėgumo negu nuo veiksmingo teisinių imperatyvų įgyvendinimo. Todėl nusikalstama veika įgyja pranašumą prieš baudžiamosios justicijos priemones, taikomas pažeistoms vertybėms atkurti ir neigiamiems padariniams atlyginti. Juk nusikaltimas visada yra prievartinė akcija prieš nukentėjusįjį, o jos padarinių pašalinimui užtikrinti – atsiradusiai žalai atlyginti – taikomos silpnos poveikio kaltininkui ir todėl mažesnio veiksmingumo priemonės.

4. NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMO VEIKSMINGUMO STATISTINIS VERTINIMAS

Nagrinėjant žalos atlyginimo veiksmingumą nepakanka vien tik konkrečių baudžiamosios teisės straipsnių analizės. Šiuo klausimu svarbu išanalizuoti ir įvertinti žalos atlyginimo statistikos rodiklius.

Lyginant žalos atlyginimo rodiklius asmenų, nuteistų bausmėmis, nesusijusių su laisvės atėmimu (laisvės apribojimu ir taikant bausmės vykdymo atidėjimą), didesnės žalos atlyginimo mažėjimo, sietino su žalos atlyginimo reikalavimų švelninimu, nepastebėta. Asmenų, atlyginusių dėl nusikaltimo padarytą žalą, 2003–2005 m., palyginti su 1999–2002 m., sumažėjo 4,5 proc. ir atlygintos žalos dydis sumažėjo 4,5 proc. (žr. 1 lentelė) [12].

Įvertinus šiuos statistikos duomenis, galima spręsti, kad baudžiamąjį įstatymo imperatyvų griežtumas nėra lemiamas veiksnys žalos atlyginimo veiksmingumui užtikrinti. Nepaisant to, negalima jo ir visiškai paneigti.

Juk 4,5 proc. pinigine išraiška sudaro kelis šimtus tūkstančių ar net 0,5 mln. litų. Be to, teisinių priemonių veiksmingumas nėra vien tik griežtesnio ar švelnesnio teisės normų reikalavimų formulavimo klausimas. Teisės normų reikalavimų veiksmingas įgyvendinimas priklauso nuo socialinės ir ekonominės padėties. Todėl gerėjant socialiniams ir ekonominiams rodikliams, įstatymų imperatyvų įgyvendinimas taip pat turėtų būti veiksmingesnis.

1 lentelės duomenys rodo, kad 2001 m. ir 2002 m. sumažėjo atlygintinos žalos dydis. Ši atlygintinos žalos mažėjimo tendencija susijusi su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. birželio 16 d. nutarimu, kuriame išaiškinta, kad bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu atlygintą žalą sudaro tik žala, tiesiogiai kilusi iš nusikalstamos veikos. Todėl teismai, taikydami bausmės vykdymo atidėjimą, neskirdavo išpareigojimo atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą, jei žala su nusikalstama veika buvo susijusi netiesioginiu priežastiniu ryšiu.

Didesnė baudžiamosios teisės normų švelninimo įtaka žalos atlyginimo rodikliams pastebima analizuojant lygtinai nuteistų asmenų išleidimą iš laisvės atėmimo vietų. Nuo 2003 m. žalos atlyginimo reikalavimai taikomi tik lygtinai atleidžiamiesiems nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą (LR BK 77 str.). Lygtinai paleidžiamiesiems iš laisvės atėmimo vietų žalos atlyginimo imperatyvūs reikalavimai netaikomi (LR BVK 157 str.). Todėl žalos atlyginimo rodikliai asmenų, lygtinai išleistų iš laisvės atėmimo vietų, gerokai sumažėjo. Taip yra dėl to, kad, pirma, lygtinai atleidžiamų nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą skaičius sudaro tik maždaug 1/100 lygtinai paleidžiamų iš laisvės atėmimo vietos asmenų skaičiaus dalį (2 ir 3 lentelės) [12]. Antra, lygtinai paleidžiamieji iš laisvės atėmimo vietų dėl nusikaltimo padarytą žalą atlygina civilinės teisės normų reglamentuojama tvarka.

Iki 2003 m. galiojusi lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų tvarka buvo griežtesnė žalos atlyginimo reikalavimų aspektu ir buvo privaloma visiems lygtinai paleidžiamiesiems iš laisvės atėmimo vietų nuteistiesiems. Todėl, aišku, tiek atlygintinos žalos, tiek ir atlygintos per lygtinio paleidimo laikotarpį žalos rodikliai buvo gerokai didesni. Šie lyginamieji statistikos rodikliai identifikuoja įstatymo imperatyvų ir žalos atlyginimo pozityvų priežastinį ryšį.

Analizuojant žalos atlyginimo veiksmingumą svarbus yra ir laisvės atėmimo bausmės įvertinimas žalos atlyginimo galimybių aspektu. Žalos mokėjimo rodikliai asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, nuo 1999 m. iki 2005 m. pastebimai sumažėjo (4 lentelė) [12]. Ši žalos atlyginimo sumažėjimą galima paaiškinti lygtinio paleidimo iš laisvės atėmimo vietų reikalavimų sušvelninimu (nuo 2003 m. gegužės 1 d. lygtinai paleidžiamiesiems nuteistiesiems netaikomas žalos atlyginimo reikalavimas). Iš to taip pat galima spręsti, kad tarp žalos atlyginimo veiksmingumo ir įstatymo imperatyvų egzistuoja tiesioginis priežastinis ryšys. Todėl įstatymo reikalavimai turi formuoti nuteistojo motyvaciją atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą.

1 lentelė. Asmenų, nuteistų bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu, žalos atlyginimo būklė

	2005 m.	2004 m.	2003 m.	2002 m.	2001 m.	2000 m.	1999 m.
Iš viso nuteistų bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu	7722	8771	8612	11 911	12 014	12 741	1 5084
Asmenų, ipareigotų atlyginti žalą, skaičius	2096	2312	2010	1851	1691	1720	2121
Atlygintinos žalos dydis (Lt)	6 721 083	6 605 208	6 104 287	4 602 236	4 882 655	6 240 984	6 826 124
Asmenų, atlyginusių žalą, skaičius	873	1128	924	871	818	895	1151
Asmenų, atlyginusių žalą, skaičius (proc.)	41,6	48,7	45,9	47	48	52	55
Atlygintos žalos dydis (Lt)	1 896 991	2 088 089	1 180 866	1 113 434	1 149 313	2 608 958	2 301 713
Atlygintos žalos dydis (proc.)	28,2	31,6	19,3	24,2	23,5	41,8	33,7

2 lentelė. Asmenų, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų, žalos atlyginimo būklė

	2005 m.	2004 m.	2003 m.	2002 m.	2001 m.	2000 m.	1999 m.
Iš viso lygtinai paleistų asmenų	2039	2152	3181	3164	1829	2654	2986
Lygtinai paleistų asmenų, ipareigotų atlyginti žalą, skaičius	-	-	29	148	109	18	-
Atlygintinos žalos dydis (Lt)	-	-	84210	297 192	1 235 120	1 026 221	-
Lygtinai paleistų asmenų, atlyginusių žalą, skaičius	-	-	18	79	33	1	-
Asmenų, atlyginusių žalą, skaičius (proc.)	-	-	62	53,4	30,3	5,5	-
Atlygintos žalos dydis (Lt)	-	-	10 236	142 968	1 017 610	2557	-
Atlygintos žalos dydis (proc.)	-	-	12,2	48	82,4	0,25	-

3 lentelė. Asmenų, lygtinai atleistų nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, žalos atlyginimo būklė

	2005 m.	2004 m.	2003 m.	2002 m.	2001 m.	2000 m.	1999 m.
Iš viso lygtinai atleistų asmenų	29	23	52				
Lygtinai atleistų asmenų, ipareigotų atlyginti žalą, skaičius	12	9	3				
Atlygintinos žalos dydis (Lt)	52 230	49 163	2546				
Lygtinai atleistų asmenų, atlyginusių žalą, skaičius	3	6	-				
Asmenų, atlyginusių žalą, skaičius (proc.)	10,3	66,7	-				
Atlygintos žalos dydis (Lt)	15 845	5583	-				
Atlygintos žalos dydis (proc.)	30,3	11,7	-				

4 lentelė. Asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, žalos atlyginimo būklė

	2005 m.	2004 m.	2003 m.	2002 m.	2001 m.	2000 m.	1999 m.
Nuteistų asmenų skaičius	6726	6637	9414	9755	7601	12205	11 983
Asmenų, kuriems pateiktas ieškinys, skaičius	2512	2151	2400	4180	4802	4163	6828
Bendra ieškinių suma (tūkst. Lt)	19 003,17	70 892,45	28 396,84	33 700,29	36 483	71 078	65 922
Išskaičiuota iš darbo užmokesčio pinigų suma ieškiniams padengti	182 870	337 480	380 490	479 173	483 478	434 003	-
Savanoriškai sumokėtų ieškinių dydis	12 495	5823	19 757	67 893	120 801	163 602	298 409
Savanoriškai sumokėtų ieškinių (proc.)	0,065	0,008	0,7	0,2	0,33	0,2	0,46
Iš viso sumokėtų ieškinių dydis	195 365	343 303	400 247	547 066	604 279	597 605	298 409
Iš viso sumokėtų ieškinių (proc.)	1	0,5	1,4	1,6	1,7	0,8	0,46
Asmenų, savanoriškai sumokėjusių ieškinius, skaičius	94	89	68	195	338	490	741
Asmenų, savanoriškai sumokėjusių ieškinius, skaičius (proc.)	3,7	4,1	2,8	4,7	7	11,8	10,8

Lyginant ir vertinant žalos atlyginimo statistiką matyti, kad daugiau žalos atlygina asmenys, nuteisti bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu. Nepai-

sant to, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys turi galimybę dirbti, iš jų darbo užmokesčio išskaičiuotos pinigų sumos žalai atlyginti sudaro gana mažą

dalį. Pavyzdžiui, 1999 m. ir 2000 m. ji sudarė apie 18–19 proc., o 2004 m. 16 proc. žalos, atlygintos asmenų, nuteistų bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių ir savanoriškai atlyginančių dėl nusikaltimo padarytą žalą rodikliai dar mažesni. Be to, asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, dėl nusikaltimo padarytos žalos mastai yra daug didesni.

Taigi akivaizdu, kad asmenys, nuteisti bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu, turi daugiau galimybių atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą. Todėl šios bausmės yra veiksmingesnės dėl nusikaltimo padarytos žalos atlyginimo užtikrinimo aspektu negu laisvės atėmimo bausmė.

5. ŽALOS ATLYGINIMO KLAUSIMŲ SPRENDIMAS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Apie nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą taikant bausmes, nesusijusių su laisvės atėmimu, galima spręsti ne tik iš įstatymo nuostatų ir statistikos informacijos analizės, bet ir teismų praktikos. Teismai, įgyvendindami teisingumą, pirmiausia išsiaiškina įstatymų prasmę, interpretuoja jų turinį ir, taikydami jį konkrečiu atveju, formuoja, papildo teisės turinį. Įstatymo reikalavimai yra formalūs ir, iš pirmo žvilgsnio, nepakankami, todėl teismams tenka nustatyti sąsajas tarp įstatymo formaliųjų reikalavimų ir realių gyvenimo situacijų.

Pavyzdžiui, teismas, sprenddamas laisvės apribojimo bausmės pakeitimo areštu klausimą pagal LR BK 48 str. 10 d., turės nustatyti, kokiais veiksmais asmuo vengė atlikti laisvės apribojimo bausmę ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Arba, pavyzdžiui, priimdamas sprendimą panaikinti bausmės vykdymo atidėjimą ir vykdyti pagal nuosprendį paskirtą bausmę pagal LR BK 75 str. 4 d., turės nustatyti faktus, įrodančius, kad nuteistasis be pateisinamų priežasčių neatlygino dėl nusikaltimo padarytos žalos. Teismas, remdamasis formaliomis įstatymo nuostatomis, vertina konkretaus asmens veiksmus konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje.

Akivaizdu, kad teismų praktika turi įtakos žalos atlyginimo tendencijoms taikant su laisvės atėmimu nesusijusias bausmes. Siekiant nustatyti šią įtaką ir ryškėjančias tendencijas, išanalizuotos teismų nutartys, kuriose teismas konstatuoja, kad nuteistasis per nustatytą terminą neatlygino žalos dėl pateisinamų priežasčių. Dažniausiai teismai pripažįsta žalos neatlyginimą pateisinančiomis šias aplinkybes:

1. sunki nuteistojo materialinė padėtis;
2. nuteistasis dirba, atlygino dalį žalos ir dirbdamas toliau atlygina žalą.

Pavyzdžiui: 1) Vilniaus m. 1 apylinkės teismas 2003 m. sausio 3 d. nuteisė I. V., gim. 1975 m. balandžio 13 d., pagal LR BK 178 str. 1 d., 182 str. 1 d. 8 mėnesiams laisvės atėmimo, pritaikius LR BK 75 str. bausmės vykdymas atidėtas 2 metų laikotarpiui, įpareigojant per vieną mėnesį įsidarbinti arba užsiregistruoti darbo biržoje, per du mėnesius atlyginti nukentėjusiajai padarytą 2560 Lt žalą. Bausmės vykdymo atidėjimo lai-

kotariu nuteistasis nevykdė paskirto įpareigojimo atlyginti padarytą žalą, todėl 2004 m. rugsėjo 29 d. Vilniaus m. 1 apylinkės teismo nutartimi jam skirtas išpėjimas ir pratęstas žalos atlyginimo terminas iki 2004 m. gruodžio 31 d. Gavęs išpėjimą nuteistasis neįvykdė teismo skirto įpareigojimo ir žalos neatlygino, tačiau 2005 m. kovo 17 d. Vilniaus m. 1 apylinkės teismas netenkino Vilniaus miesto ir rajono pataisos inspekcijos 2005 m. vasario 10 d. teikimo dėl bausmės vykdymo atidėjimo panaikinimo ir vykdymo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės, motyvuodamas tuo, kad nuteistasis I. V. žalos neatlygino dėl objektyvių priežasčių, t. y. jo materialinė padėtis buvo sunki, jis niekur nedirbo [13].

2) Panevėžio miesto apylinkės teismo 2003 m. birželio 13 d. nuosprendžiu K. G., g. 1983 m. spalio 1 d., nuteistas pagal LR BK 178 str. 2 d., 206 str., 63 str. 4 d. 3 metų laisvės atėmimo bausme. Pritaikius LR BK 75 str. bausmės vykdymas atidėtas dvejiems metams, įpareigojant iki 2004 m. gruodžio 1 d. atlyginti dėl nusikaltimo padarytą 13 674 Lt žalą. Nuteistasis iki nustatyto termino žalos neatlygino, todėl 2004 m. gruodžio 14 d. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo nutartimi buvo įspėtas, kad, jei be pateisinančių priežasčių nevykdys teismo skirtų įpareigojimų, jam bausmės vykdymo atidėjimas gali būti panaikintas ir vykdoma nuosprendžiu paskirta laisvės atėmimo bausmė. Taip pat nuteistajam šia nutartimi žalos atlyginimo terminas buvo pratęstas iki 2005 m. birželio 1 d. Vilniaus m. 1-os apylinkės teismas 2005 m. rugpjūčio 8 d. nutartimi netenkino Vilniaus miesto ir rajono pataisos inspekcijos 2005 m. birželio 8 d. teikimo dėl bausmės vykdymo atidėjimo panaikinimo, motyvuodamas tuo, kad nuteistasis K. G. įsidarbino, atlygino 6000 Lt žalos, likusią žalą dalį planuoja atlyginti per metus laiko, todėl nėra pagrindo tenkinti teikimą. Vilniaus m. 2 apylinkės teismo 2005 m. spalio 10 d. nutartimi K. G. atleistas nuo 2003 m. birželio 13 d. Panevėžio miesto apylinkės teismo nuosprendžiu paskirtos bausmės [14].

Šie teismų praktikos pavyzdžiai rodo, kad teismų sprendimams didelės įtakos turi nuteistojo socialinės ir ekonominės gyvenimo aplinkybės. Teismas nuteistojo sunkią materialinę padėtį vertina kaip objektyvią priežastį, dėl kurios jis negali atlyginti nusikalstama veika padarytos žalos. Tačiau nuteistojo sunki materialinė padėtis, viena vertus, gali būti objektyviai, antra vertus – subjektyviai nulemta. Nustatyti objektyvią ar subjektyvią priežastį prigimtį yra gana sunku, tačiau svarbu. Jei nuteistojo materialinė padėtis yra sunki dėl subjektyvių priežasčių (pavyzdžiui, nesistengia įsidarbinti), tai jis neturėtų būti atleistas nuo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės, nes tokia yra baudžiamosios justicijos esmė. Kitokia padėtis yra tuomet, kai nuteistasis, nors ir neatlygino visos dėl nusikaltimo padarytos žalos, tačiau yra dirbantis ir atlygino didelę žalą dalį. Tokiu atveju didesnė tikimybė užtikrinti nukentėjusiojo teisę į žalos atlyginimą išlieka nuteistąjį palikus laisvėje. Žalos atlyginimo užtikrinimo aspektu nuteistojo pasiuntimas atlikti laisvės atėmimo bausmę būtų neveiksmingas, nes jis prarastų galimybę dirbti ir iš gaunamų pajamų padengti likusią dėl nusikaltimo padarytą žalą.

Teismų praktikoje yra ir tokių atvejų, kai klaidingas įstatymo nuostatų procesinis interpretavimas yra kliūtis žalos atlyginimui užtikrinti ir teisingumui vykdyti. Pavyzdžiui, Vilniaus m. 1 apylinkės teismo 2004 m. spalio 27 d. nuosprendžiu J. J., g. 1978 m., nuteistas pagal LR BK 178 str. 1 d., 187 str. 1 d., 63 str. 6 mėnesių laisvės atėmimo bausmę. Pritaikius LR BK 75 str. bausmės vykdymas atidėtas vienerių metų laikotarpiui, įpareigojant per šį laikotarpį be institucijos, prižiūrinčios bausmės vykdymo atidėjimą, sutikimo neišvykti iš gyvenamosios vietos ilgiau kaip 7 paroms bei atlyginti nukentėjusiajam 420 Lt žalą. Bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu nuteistasis nevykdė teismo jam skirto įpareigojimo, be institucijos, prižiūrinčios bausmės vykdymo atidėjimą, sutikimo pakeitė gyvenamąją vietą, 6 kartus baustas administracine tvarka. 2005 m. birželio 13 d. Vilniaus miesto 4 apylinkės teismo nutartimi įspėtas, kad už teismo įpareigojimo nevykdymą ir už administracinės teisės pažeidimų darymą jam gali būti panaikintas bausmės vykdymo atidėjimas, tačiau ir įspėtas nuteistasis naujos gyvenamosios vietos nepranešė, dėl nusikaltimo padarytos žalos neatlygino. Vilniaus miesto 4 apylinkės teismas 2005 m. lapkričio 15 d. nutartimi netenkino Vilniaus miesto ir rajono pataisos inspekcijos 2005 m. spalio 10 d. teikimo dėl bausmės vykdymo atidėjimo panaikinimo, motyvuodamas tuo, kad yra pasibaigęs bausmės vykdymo atidėjimo terminas [15].

Sprendžiant klausimus, susijusius su nuteistojo elgesiu bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu, pasibaigus bausmės vykdymo atidėjimo terminas negali būti kliūtis teismui nagrinėti šiuos klausimus. Pirma, bausmės vykdymo atidėjimo terminas yra skiriamas nuteistajam kaip galimybė išvengti laisvės atėmimo bausmės, jei bus įvykdyti bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu jam keliami reikalavimai, pavyzdžiui, atlyginta žala. Antra, bausmės vykdymo atidėjimo terminas yra nustatomas nuteistajam, o ne teismui sprendimui priimti. Trečia, pasibaigus bausmės vykdymo atidėjimo terminui, nuteistasis jau neprivalo laikytis bausmės vykdymo atidėjimo sąlygų. Ketvirta, teismas, nagrinėdamas teikimus, susijusius su bausmės vykdymo atidėjimu, vertina nuteistojo elgesį tik nuosprendžiu nustatyto termino laikotarpiu. Klausimai, susiję su bausmės vykdymo atidėjimu, dažniausia ir yra sprendžiami pasibaigus bausmės vykdymo atidėjimo terminui, kai reikia įvertinti nuteistojo elgesį per visą laikotarpį. Ir tai nepažeidžia jo teisų bei interesų.

Įstatymo nuostatos neturi būti interpretuojamos ir taikomos taip, kad teisinis mechanizmas taptų nepajėgus užtikrinti nukentėjusiojo teisę į žalos atlyginimą ir vykdyti teisingumą.

IŠVADOS

1. Žalos atlyginimas yra prioritetinė baudžiamosios justicijos vertybė, todėl žalos atlyginimas gali būti laikomas vienu iš bausmių veiksmingumo vertinimo kriterijų.

2. Teisinis mechanizmas turi išnaudoti visas galimas ir veiksmingas žalos atlyginimo užtikrinimo prie-

mones. Todėl iš nusikalstamos veikos kilusios turtinės ir neturtinės žalos atlyginimui užtikrinti turi būti taikomos baudžiamosios justicijos priemonės.

3. Nuteistieji bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu, turi daugiau galimybių atlyginti žalą negu nuteistieji laisvės atėmimo bausmę. Todėl bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, yra veiksmingesnės žalos atlyginimo aspektu negu laisvės atėmimo bausmė.

4. Iš žalos atlyginimo, taikius lygtinį paleidimą, statistikos rodiklių akivaizdu, kad įstatymo nuostatų griežtumas formuoja išorinius motyvacinus veiksnius, skatinančius nuteistuosius atlyginti dėl nusikaltimo padarytą žalą. Todėl yra pagrindas manyti, kad įstatymo nuostatų griežtumas, taikant bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, ir žalos atlyginimo veiksmingumas yra susiję tiesioginiu priežastiniu ryšiu.

5. Žalos atlyginimo veiksmingumui turi įtakos ne tik įstatymų reikalavimai, keliami bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, taikymui ir vykdymui, bet ir teismų praktika. Teismai, nagrinėdami bausmės vykdymo atidėjimo panaikinimo klausimus dėl žalos neatlyginimo, vertina įvairias nuteistojo gyvenimo socialines ir ekonomines aplinkybes. Bloga nuteistojo materialinė padėtis gali būti įvertinta pateisinama žalos neatlyginimo priežastimi. Todėl nuteistojo socialinė ir ekonominė padėtis turi įtakos nukentėjusiojo teisės į žalos atlyginimą užtikrinimo veiksmingumui.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Žin. 1992. Nr. 33–1014.
2. Hegel G. W. F. Teisės filosofijos apmatai. Vilnius: Mintis, 2000.
3. Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004.
4. Smurtiniai nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas // Žin. 2005. Nr. 85–3140.
5. Recommendation Nr. R (85) 11 of the Committee of Ministers of Member States on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure (Adopted by the Committee of Ministers on 28 June 1985 at the 387 meeting of the Ministers Deputies). <http://www.coeft/index.asp>.
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Žin. 2000. Nr. 74–2262.
7. Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimo sudėtį. Vilnius, 1996.
8. Mikelėnienė D., Mikelėnas V. Neturtinės žalos kompensavimas // Justitia. 1998. 2.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas: straipsnių tarpinė redakcijos nuo 1995 01 01 iki 2000 03 20, Vilnius, 2000.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 25 Dėl teismų praktikos atidedant paskirtųjų bausmių vykdymą // Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika. 2000. Nr. 13.
11. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Žin. 2000. Nr. 89–2741.
12. <http://www.nplc.lt>
13. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-414-13/2003.

14. **Panevėžio miesto** apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-163-20-2003.
15. **Vilniaus miesto** 1 apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-1224-03/04.
16. **Lietuvos Respublikos** bausmių vykdymo kodeksas // Žin. 2002. Nr. 73–3084.
17. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas // Žin. 2002. Nr. 37–3084.
18. **Vaišvila A.** Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004.
19. **Vaišvila A.** Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000.

DAMAGE COMPENSATION IN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE PUNISHMENT

Doctoral Candidate Marta Gavrilovienė
Mykolas Romeris University

S u m m a r y

This article presents an analysis of the problem of the damage compensation in the criminal law and the juridical practice. The compensation of the damage, caused by criminal acts, is presumed as one of the main purposes of criminal justice and in the same time is a very important criterium of the effectiveness of the juridical system.

According to the recommendations of the European Commission, there it is necessary to state the origin of a damage and evaluate the damage, include the compensation of the da-

mage in the punishment, and state the priority of the damage compensation before the other kinds of the punishment. So the damage compensation should be involved as a part of the sentence. This condition is very important in order to restore the equilibrium, broken by crime, and also provide the punishment with the economic usefulness.

Evidently, suspended sentence and the other kinds of punishment without isolation from community seemed to be the best way to give offender an opportunity to compensate damage. The statistic data enclosed illustrate, that in the sense of damage compensation the punishment within community is more effective, than imprisonment. But these sentence conditions depend on if the offender compensated the damage or not, and so to stimulate the compensation process. The statistic data also illustrate, that percentage of the damage compensated is greater, if conditions of suspended sentence is more imperative in the terms of compensation.

The effectiveness of the damage compensation is influenced not only by criminal law, but also by court practice. After the term of suspension is ended, the court evaluates, if the sentenced acted correspondingly with the conditions of the sentence or not. If the sentenced has compensated the damage fully or partially, the sentence could be eliminated. The article also proposes an analysis of applying the law in some cases, contenting suspended sentence and condition of damage covering.

Keywords: damage compensation, alternative punishment, effectiveness of the alternative sanctions.